

Het volkslied per vliegende blad

5

Na de omwenteling verwekt door de uitvinding van de boekdrukkunst en de verspreiding van de drukkersateliers over alle belangrijke steden van West-Europa verschijnt gedurende de 16e eeuw het vliegende blad als onaanzienlijk produkt van de drukpers. Het krijgt meteen allerlei bestemmingen en het wordt op verschillende wijzen uitgevoerd, dikwijls door drukkers die zich zullen specialiseren in het verspreiden van volksgoed. Het bereikt zijn werkelijke bestemming: als tweederangsdrukwerk gaat het gemakkelijk van de hand, wordt het zelfs van hand tot hand verspreid, terwijl het door de eeuwen heen als gebruik en verbruikt goed tot spoorloos verdwijnen veroordeeld blijkt.

Onder de verschillende soorten van vliegende bladen tot religieuze en profane doeleinden uitgegeven eist het liederenblad een speciale belangstelling op. Het bleef een eeuwenoud tijdsverschijnsel met eigen vorm en inhoud, dat vanaf de 16e eeuw ook in onze gewesten in omloop werd gebracht. Zelfs een zó kwetsbaar verschijnsel, dat deze liederenbladen thans in openbare en privé-verzamelingen onder de waardevolle zeldzaamheden worden gerangschikt. Slechts van enkele specimen vindt men betrouwbare beschrijvingen terug, terwijl een algemene inventaris van alle oudst in onze gewesten bewaarde exemplaren nog steeds ontbreekt.

Naar hun uiterlijke vorm vertonen vliegende liederenbladen twee verschillende hoofdenmerken: er zijn in-planobladen langs één zijde bedrukt; er zijn ook bladen langs beide zijden bedrukt die tot een boekje werden geplooid bij hun verspreiding.

De ongevouwen in-planobladen langs één zijde bedrukt verschijnen als de oudste vorm van de liederenbladen, gedurende de 16e eeuw in omloop gebracht en tot ver in de 19e eeuw alhier nog verspreid. Er zijn lichte verschillen in de afmetingen van deze bladen die variëren van 32 tot 37 cm in de hoogte en van 36 tot 44 cm in de breedte. De teksten zelf konden in twee verschillende richtingen in kolommen worden gedrukt. Gedurende de 17e eeuw verschijnt een nieuwe vormgeving van de bladen, ze worden op beide zijden bedrukt en tot kleine boekjes gevouwen van vier of acht bladzijden. Er bestonden zowel exemplaren van vier bladzijden quarto-formaat als van acht bladzijden octavo-formaat. Dit bepaalde soort vliegende

bladen, in veel gevallen verschijnend met een gemengde inhoud van nieuwstijdingen en actualiteitsliederen, vindt men in de 18e en 19e eeuw het meest door leurdersmarkt-zangers gebruikt om hun persoonlijk repertorium, dat regelmatig wordt aangevuld, aan de man te brengen. Bijna altijd wordt op het blad de naam van de zanger en het drukkersadres vermeld. Een merkwaardige collectie van dit soort bladen bevindt zich in de Bibliotheek van de Universiteit in Gent, het zijn 60 boekblaadjes circa 1830-1840 te Gent gedrukt voor de blinde zanger-leurder P. Eggericx. Aan dit soort vliegende bladen wijden we verder weinig aandacht.

Bij de studie van het volkslied per vliegende blad verspreid vraagt het ongevouwen in-planoblad een voornamelijk aandacht. In deze voor onze gewesten traditionele vorm worden eeuwenlang traditionele teksten overgedrukt, verspreid en eventueel bewaard. Bij het onderzoek van de bewaarde relikten kan men er een traditioneel *liederenrepertorium* in ontdekken en verrassende verschijnselen noteren.

Om het eigen karakter van deze bladen na-drukkelijk te beschermen hebben de drukkers-uitgevers van dit soort volksgoed te Antwerpen, Gent en Leper vanaf de laatste helft van de 18e eeuw tot op het einde van de 19e eeuw hun vliegende bladen *doorlopend genummerd*.

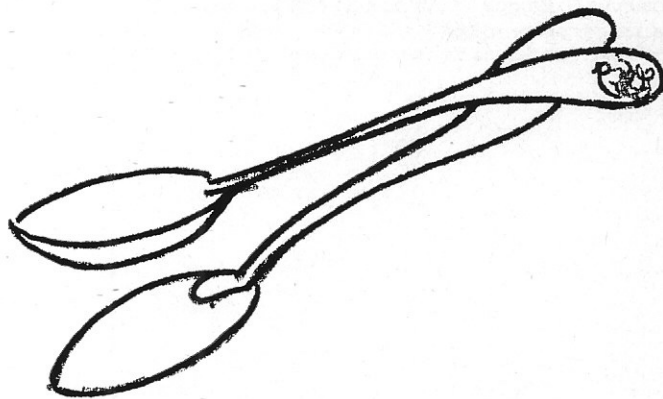
Hun grote oplagen ten spijt bleven slechts enkele verzamelingen van deze genummerde reeksen in openbare bibliotheken bewaard. Men kan wijzen op een voornamelijk voorloper van de Zuidnederlandse reeksen te Leiden bewaard. Het is een collectie genummerde vellen van de Amsterdamse markt-zanger Pieter de Vos, alias Klein Jan, omstreeks 1700 bedrijvig. De oudste verzameling verdween spoorloos maar ze kon vervangen worden door een toevallig ontdekte reeks van 116 vellen met 900 bladzijden, die door de vorser E.F. Kossmann werden geïnventariseerd. In onze gewesten verschijnt de oudste genummerde reeks te Antwerpen. Slechts enkele bladen van Joseph De Cort die omstreeks 1783 drukte op de *Vlas-merkt in de Gulde Tralie* bleven bewaard. Een later fonds uit de drukkerij van Josephus Thys gevestigd te Antwerpen op de *Vlas-merkt in de Pauw* werd verspreid van circa 1825 tot 1854. Bij recente inventarisatie werd van de 83

bekende vliegende bladen slechts wat meer dan de helft teruggevonden.

Te Gent werden enkele reeksen genummerde vliegende bladen van plaatselijke drukkers zorgvuldig in de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit gedeponeerd. Leander Van Paemel, geboren circa 1778 en te Gent overleden in 1846, heeft een reeks van 80 genummerde vliegende bladen op de markt gebracht. Zijn dochter Isabella-Carolina Van Paemel, te Gent in 1807 geboren, zette het werk van haar vader voort en drukte onder haar naam tot in 1870 en tot 1880 onder de naam van haar man Pieter De Ceuninck.

Te Leper is van 1825 tot 1875 de voornaamste uitgever van genummerde vliegende bladen Albertus-Felix Lambin, gehuwd met Sophia Verwaerde. De bewaarde verzameling van 75 genummerde bladen draagt als kenmerk *In den Hemel. By Lambin-Verwaerde, Rysselstraet 23 te Leperen*. Later vindt men genummerde reeksen met het merk van Lambin-Geldhof of Lambin-Matthée, te Leper werkzaam van 1876 tot 1914.

Al deze drukkers- en familiebedrijven staan in de kringen van volkskundigen vooral bekend niet alleen om hun vliegende bladen van allerlei aard, die door hen werden verspreid, maar eveneens als uitgevers van volksboeken en almanakken en als de leveranciers aan de lopende band van liedjeszangers en leurders in heel het Vlaamse land, die zich bij hen kwamen bevoorraden. Het is immers de liedjeszanger en leurder die de vliegende bladen aan de man bracht. Op markt- en kerkplein plaatste hij zijn verhoog of bank, de rug afgeschermd door een groot plakkaat of schilderij met taferelen over de schrikkelijke gebeurtenissen, die door hun actualiteit de zanglustigen moeten aantrekken en boeien. Hij zelf zal met de stok in de hand de episode op het schilderij aanwijzen, die door zijn assistent wordt geënceneerd en verteld, zodat hierna het lied met rauwe stem kan gezongen worden meestal op een bekende melodie. De omstaanders zingen mee of luisteren en laten zich mogelijk verleiden om een vliegende blad te kopen, waarop de nieuwste liederen samen met reeds bekende staan afgedrukt. Dit is dan de enige verdienste van de liedjeszangersfamilie, de schamele opbrengst van het drukwerk, dat ook hen reeds

Finsonius (° Brugge - † Antwerpen 1677) :
'De zanger en de roker'.
(Cliché Museum Schone Kunsten, Antwerpen.)

geld heeft gekost.

Bij het uitoefenen van zijn bedrijvigheid kon de liedjeszanger zich nog aan vele gevaren blootstellen. Er zijn harde tijden van oorlog en twisten, van godsdienstvervolging en overheersing of dwingelandij. Zijn hekel-liederen, die hij daarom niet zelf had op-gesteld, konden de stedelijke overheden ontstemmen en zangverbod uitlokken. Bij hard tegen hard gevallen ging de zanger achter slot en grendel. Ook kribbige stads-drukkers durfden vervolging inspannen tegen oneerlijke drukconcurrentie en invoer van vreemde bladen. Aanhoudend bar weder kon iedere vertoning in open lucht verhinderen. Ook de kooplust bleef niet stabiel. Steeds dreigden honger en dorst. Bij uitzonderlijke winst dreigde nieuw gevaar : grote dorst trof als ergste vijand de immer rondtrekkende liedjeszanger.

Och ! een liedjeszanger is van oudsher een zeer eenvoudige sukkel. Door de tijden heen vindt men hem terug in zeer gelijk-vormige beschrijvingen. Eén voorbeeld zal ons overtuigen. Voor een gerechtelijk onder-zoek te leper wordt in 1574 een zekere Hector De Clercq opgeroepen in de zaak van zijn broeder Jacob, die van roofmoord wordt beticht. Daar verneemt men dat Hector vader is van vijf kinderen, geboortig van Wervik, lijnenwever van stiel. Sinds zeven jaar wint hij de kost door samen met zijn vrouw liedekens te zingen en te verkopen op de markten van leper, Sint-Winnoksbergen, Gent, Brugge en elders binnen Vlaanderen. In de winter leurt hij met almanakken, en als de verdiensten te gering zijn, gaan de kinderen bedelen. Blijkt uit dit relaas geen meelijwekkende schamelheid, hoofdkenmerk van het liedjeszangersbedrijf door de eeuwen heen ?

De liedjeszanger is meestal ook leurder die van huis tot huis, van hof tot hof zijn waar aan de man brengt en op aanvraag ook de genummerde vliegende bladen verhandelt. Men bestelde een titel van een lied, hij kende zijn genummerd blad en leverde het af. Na de kennismaking met het dokument of materiaal, de producent of drukker-uitgever en de verspreider of leurder-liedjeszanger verdient ook de inhoud van het liederenblad belangstelling en onderzoek. Verschillende volksliedvorsers hebben in het verleden reeds op het belang van deze dokumenten

gewezen en onder hen schreef de Duitser F.J. Mone, hoogleraar te Leuven, een eerste betrouwbare beoordeling.

Als tijdgenoot kende hij het bedrijf en de gewoonten van de gespecialiseerde uit-geverijen en was de eerste om op het belang van de vliegende bladen als produkten van de volksliteratuur te wijzen. Hij vergeleek de Antwerpse en Gentse verzamelingen onderling en stelde vast hoe de oude teksten eerder gehavend de tijden hebben getrotseerd terwijl de nieuwe teksten naar vorm en inhoud de onbeholpenheid van de vervaardigers verraden. Hij beschouwde toen al deze dokumenten als produkten van een 'gezonken kunst', rechtstreeks opborrelend uit het volksleven, spiegel van een hardnekkig door-leven van traditionele volksdichtkunst, toch minder levenskrachtig dan de concurrerende modeliederden.

Alle volksliedvorsers in eigen gewesten werkzaam hebben deze bron gebruikt. Pol de Mont beschreef de bekende liedjeszangers en hun bedrijf, hun vliegende bladen en de

thema's die ze behandelden. Hij publiceerde talrijke oude teksten uit een bezit van circa 300 bladen, lopende van 1740 tot 1830, en rangschikte ze onder een vijftal rubrieken: Lente, minne- en drinkliederen; historische liederen, kluchtliederen en christelijke liederen.

Florimond Van Duyse moeten we beschouwen als de voornaamste deskundige op het gebied van de vliegende bladen in Vlaanderen. In zijn studie over de muzikale vormen van het wereldlijk lied in onze gewesten moest hij willens nillens voor de studie van het lied in de 18e eeuw de reeks van bladen van Van Paemel als voornaamste bron aanboren. De oorzaak hiervan lag hoofdzakelijk in het verwonderend feit, dat gedurende deze eeuw geen enkel wereldlijk liedboek met muziek in de zuidelijke Nederlanden was verschenen. Met behulp van de Gentse genummerde bladen vond Van Duyse vele melodieën uit de 18e eeuw terug. In zijn bekend drieluik standaardwerk over *Het oude Nederlandsche Lied*

(1903-1907) zal hij ook de teksten van vliegende bladen in zijn besprekingen betrekken en voor enkele oude liederen bewijzen dat hun oudste vorm alleen langs het genummerde vliegende blad bekend is gebleven. Als men dan deze genummerde vliegende bladen, uit de drie centra Antwerpen, Gent, Leper, onderling vergelijkt, bereikt men een totaal van 287 verschillende liederen in hun volledige tekst overgedrukt. In deze kolommen liederen vindt men veel verschillende soorten terug : Volkslied en marktlied, wereldlijk en geestelijk, oud en nieuw houden er een verbroederingsfeest.

De wereldlijke liederen zijn het talrijkst en in deze reeks gaat dan nog de voorkeur naar het levenslied met een onbeperkt aantal te behandelen onderwerpen. Men vindt er de bestrafte boosheid, het bewogen levensverhaal met meestal gelukkige afloop, de desertie om een wanhopige liefde, de hoereerderij en het huwelijksleed, de laster en het noodlot, de ontrouwe minnaar en de bedrogen dochter, het liefdeverdriet met

opsluiting en verlossing, meer nog met tragische ontkenning. Onder de andere soorten liederen vindt men dan kleine reeksen van nieuwstijdingen, historische liederen en historieliederden, kluchtliederen, meiliederden en ook moordliederden, die reeds lange tijd uit de aktualiteitsrubrieken werden verdrongen. Mogelijk minder talrijk maar verrassend in variëteit verschijnen er ook een reeks geestelijke liederden, die de geloofsbelijdenis gedurende een bepaalde tijd ruim kracht bijzetten. Men vindt er gewone catechismusliederden als nagalm van een reeds vervlogen reformatietijd, evenals ook levensbeschrijvingen van heiligen, passieliederden, bedevaart-, legende- en mirakelliederden als propagandateksten tot bevordering van de volksdevotie. Enkele voorbeelden kunnen de belangrijkheid van de liederden per vliegend blad verspreid nader illustreren. De oudste reeks liederden in deze verzamelingen dragen de naam *Historielied*. Men mag hier niet verwarren met

een andere reeks liederden die men historische liederden heet en die met geschiedkundige gebeurtenissen verband houden. Het historielied van het vliegende blad behandelt onder de vorm van *romance*, thema's uit de volksletterkunde, die vroeger ook al in de volksboeken werden verspreid. Bij nazicht van de toekenning 'Historielied' als titel van een speciaal lied, ontdekt men geen vaste regel. Maar we mogen aanvaarden dat de aldus getitelde liederden, zonder uitzondering, tot het zeer populaire genre hebben behoord.

Om hun uitzonderlijke belangrijkheid verdienen ze opsomming. Het zijn : *De Bloemmaker of van de Soudaansdochter*; *de twee Kooplieden van Boergondië*; *de Hertog van Brunswijk*; *de heer van Coetsveld of het uitgenodigde doodshoofd*; *Floris ende Blanchifleur*; *Genoveva van Brabant*; *Griseldis*, *Heer Halewijn*; *Helena de verduldige*; *de vier gasten naar Jeruzalem*; *de Wandelende Jood*; *het liedeken van het Kaartspel*; *Margrietje van Limburg*; *de vier Kooplieden van Parijs*; *het Ruyterken*; *de slapende Kinders van Stokkem*; *de Gouverneur van Zeeland*.

Een voorbeeld van ingewikkelde liederdenstof levert het lied van de *Hertog van Brunswijk*, gezongen op de stemme *Helena* en op één volledig blad in 65 strofen afgewerkt.

Gedurende zeven jaar gaat de hertog op avontuur. Onder ander redt hij een leeuw van de dood en van dan af vergezelt het dier zijn redder. Samen belanden ze op het schip van de Boze. Vóór de reis had de Hertog zijn vrouw toelating gegeven te hertrouwen indien hij na zeven jaar niet was teruggekeerd. De leeuw helpt uiteindelijk het pakt met de Boze breken, ook de bruiloft gaat niet door omdat Hertog en leeuw tijdig terug zijn en als de Hertog sterft gaat het dier op het graf van zijn meester liggen tot het sterft. Dit lied bevat zeer oude sagenstof vooral in Duitsland, vaderland van deze heldensage, bestudeerd.

Ook het prachtige middeleeuwse lied van de *Soudaansdochter*, nog als het lied van de Bloemmaker bekend, in 49 strofen afgewerkt heeft de 19e-eeuwse zanger geboeid. Het is de geschiedenis van de schone dochter van een Noordafrikaanse sultan, die wil kennismaken met de schepper van de bloemen. Na een lange leerrijke reis belandt

het meisje tenslotte in een klooster waar het verder in de christelijke leer wordt onderwezen. Het is de stof van een moraliserende legende, die gedurende meer dan vijf eeuwen in onze gewesten in omloop bleef en die ook door de volksmond werd overgeleverd. Heel in het begin van 1500 verscheen het exempel of wonder verhaal als volksboekje in proza bij een drukker te Delft en ook omstreeks 1530 bij de Antwerpse drukker Michiel Hillen van Hoochstraeten. Er is werkelijk weinig nieuws onder de zonnen heden ten dage immers worden succesromans voor de film of het toneel be- en verwerkt en op deze manier nog ruimer verspreid. Dit was ook het geval met het 15de-eeuwse Soudaansdochterken. Toen Keizer Karel op 23 september 1520 plechtig te Antwerpen werd ingehaald, speelden de Rederijkers of toneelgezellen der Violieren gedurende twee dagen *Het spel van den Makere der Bloemen*. Zoals men weet, gaf men dergelijke vertoningen langs de openbare weg op een of ander gezellig marktpleintje en alwie belang stelde in de vertoning kon rustig blijven genieten. Als voornaam historielied valt ook *De gouverneur van Zeeland* te vermelden. Ook deze liederenstof blijkt oeroud en toch van alle tijden. Een gouverneur van Zeeland, die een eerlijke vrouw wil verleiden, laat de man gevangen zetten en dreigt de onschuldige te onthoofden als de vrouw zich niet aan zijn wil onderwerpt. Om haar man te redden geeft de vrouw toe. Maar de boze gouverneur laat de man toch onthoofden. De weduwe klaagt deze wandaad aan bij hertog Karel de Stoute. De gouverneur wordt gedaagd, ondervraagd, schuldig bevonden en veroordeeld. Hij moet de vrouw huwen en haar bij testament al zijn goederen schenken. Na de huwelijksplechtigheid wordt de gouverneur aangehouden en onthoofd. De weduwe erft alle bezittingen. Dit lied van eerroof, geweld en wraak verheerlijkt vooral de rechtvaardige rechter hertog Karel de Stoute. Het blijkt bij nader onderzoek een legendarisch verhaal, in verschillende kronieken opgenomen, dat alhier niet vóór de 17e eeuw in omloop is gekomen. Het thema zelf behoort tot de wereldliteratuur en wordt zowel in de Franse fabliaux als in Italiaanse novellenbundels aangetroffen.

Een zeer merkwaardig verschijnsel blijft op de vliegende bladen de twintig procent plaatsruimte ingenomen door geestelijke liederen. Het is een hoog procent dat zeker wijst op de godsdienstzin vooral van de landelijke bevolking in het Vlaamse land. Men vindt hierin een verre echo uit de tijden van de godsdiensttwisten, van hervorming en van degelijker onderricht in de Zondagscholen. De Jezuietenmethodiek bij het geloofsonderricht blijkt duidelijk uit de uitvoerige reeks Passieliederen en liederen op de eenvoudige teksten van de gebeden. Het voornaamste stuk heet *De Lange Passie*, eerbiedwaardig ook om het grote aantal strofen — 123 in totaal — hierdoor ook bekend als het langste volkslied. Ondanks deze lengte kende dit lied een grote verspreiding. Het werd op verschillende plaatsen door de volksliedvorsers uit de volksmond genoteerd en het bleek meteen voor de zangers zelf een uitstekende geheugen oefening. Reeds in 1660 en 1665 vindt men het opgetekend in handschriften voor persoonlijk gebruik door volkszangers bijgehouden, en het werd nog gedurende de 18e eeuw in de streek van Utrecht en Maastricht als vliegende blad verspreid. Er bestond zelfs een kortere variant van dit lied, geheten *De Korte Passie*, ook bekend als *De Droeven ABC*. Dit laatste wijst slechts op een eigenaardigheid in de dichttechniek van het stuk. Het eerste woord van iedere stroof vangt aan in de ABC-opvolging vandaar ABC-lied, een vormgeving uit de Rederijkers-tijd, die ook nog in andere liederen wordt aangetroffen. De Korte Passie verhaalt in 28 strofen de gebeurtenissen in een veel sneller tempo en vereiste van de zanger een mindere geheugen oefening. Ook het *Stichtbaer Liedeken van het Kaertspel* vraagt een speciale aandacht. Een goede zanger uit de derde leeftijd kan het u mogelijk nog voorzingen, zo populair is het eeuwenlang gebleven. Het begon aldus: *Een duitsch soldaet heel sterk en kloek/ Kwam in de kerk zonder verduiken/ In plaets van eenen kerkeboek/ Een gansch spel kaerten te gebruiken*. Erg ingewikkeld is het thema niet. Een eenvoudig soldaat wordt in de kerk betrappt terwijl hij een kaartspel gebruikt om te bidden. Tijdens het rapport bij de majoor geeft hij uitleg over zijn zogenaamd onthelligend gedrag. Hij ont-

plooit een kaartspel en slaagt er in over alle kaartfiguren en kleuren uitleg te verschaffen omtrent hun verband met de godsdienst. Hij wordt van vervolging ontslagen. Een Duits volkskundige onderzocht de Westeuropese verspreiding van dit lied en ontdekte meer dan dertig varianten in negen verschillende landen. Het grootste aantal vond hij in eigen land, waar het, zoals bij ons, hoofdzakelijk op reeksen van vliegende bladen van liedjeszangers werd aangetroffen. Hij vermeldt als het oudste exemplaar dat zich afspeelt in Wales Engeland gedurende de tweede helft van de 18e eeuw. Volgens zijn deskundig oordeel kende dit lied zijn sterkste verspreiding ten tijde van Napoleon, toen grote legers alle streken van Europa doorkruisten. Ook het lied *De wonderbare geschiedenis van eenen Voerman* kende in onze gewesten een zeer grote bijval. Verspreid per vliegende blad bereikte het alle lagen van de bevolking, het bleef in omloop als lijfstuk van menig goede zanger en het is mogelijk nog steeds bij zangers van de derde leeftijd bekend. Zodanig oud is het stuk waarschijnlijk niet, het vangt aldus aan; *God toont zijn werken wonderbaar...* en het behandelt het thema van wonderlijke gebeurtenissen ten gevolge van het versmaden van een arme landloper, die slechts met veel moeite ondedak verkrijgt in een herberg. Op deze wijze kan men nog vele thema's van liederen onderzoeken die de vliegende bladen hebben bewaard. Uit deze beknopte inleiding ontdekt men een waardevol bezit, eeuwenlang traditioneel overgeleverd, opzettelijk of toevallig gebundeld en genummerd. Van grote betekenis is de verscheidenheid van het verzamelde, waarover hier slechts oppervlakkig verslag wordt uitgebracht. Het vliegende blad bleek ook een schitterend voorbeeld van eenvoudige berichtgeving over de liederen voorliefde van onze voorouders tot omstreeks de eerste wereldoorlog. Men drukte na 1918 geen genummerde bladen meer, maar toch nog lange tijd verschenen de liedjeszangers op marktpleinen om de aktualiteitenrubriek te verzorgen en ook hun liederenbladen te verspreiden. Ongenummerd... maar ook al zeldzaam als bewaarde verzamelingen.

H. Stalpaert
Bossuytlaan 9, 8320 Assebroek